

מתן

על הפסח

התכנית השש-שנתית המקוונת
ללימוד שבועי של נביאים וכתובים

תהילים מסור פ"ה

מזמור פ"ה הוא בעיקרו מזמור המייחל לשפעת גשמים וליבול אדמה מבורך. המזמור נמנה עם תפילות הבקשה הלאומיות והוא מורכב משלושה חלקים מרכזיים. הבית הראשון (ב-ד) מגולל את חסד ה' עם עמו בעבר "רְצִיתָ ה' אֲרֶצֶךָ שְׁבַתָּ, שְׁבִית יַעֲקֹב." (ב), וענינו פריון האדמה לאחר עצירת גשמים קשה. הבית השני (ה-ח), הוא בקשה לישועה, המנוסחת בלשון כללית, והבית השלישי (ט-יד) כולל הבטחה לפריון האדמה לאחר עונה שחונה. את מבנה המזמור ניתן לראות בתרשים הבא:

א למנצח לבני-קרח מזמור.

בית ראשון: פריון האדמה לאחר עצירת גשמים (ב-ד)

ב רְצִיתָ ה' אֲרֶצֶךָ	שְׁבַתָּ, שְׁבִית (שְׁבִית) יַעֲקֹב.
ג נְשֵׂאתָ, עוֹן עַמָּךָ	כְּסִיתָ כָּל-חַטָּאתָם סֵלָה.
ד אָסַפְתָּ כָּל-עֲבֹרֹתֶיךָ	הִשְׁיבוֹתָ, מִחֵרוֹן אַפֶּיךָ.

בית שני: בקשה לישועה שמשולבת בה תובאנה (ה-ח)

ה שׁוֹבְנֵי, אֱלֹהֵי יִשְׁעֵנוּ	וְהַפֵּר כַּעֲסֶךָ עַמָּנוּ.
ו הִלְעוּלָם תִּאָּנֶנּוּ-בָנוּ	תִּמְשֹׁךְ אַפֶּיךָ, לְדֹר וָדֹר
ז הֲלֹא-אַתָּה תִּשׁוּב תַּחֲיִינוּ	וְעַמָּךָ, יִשְׁמְחוּ-בָךָ.
ח הֲרֹאנוּ ה' חֲסִדֶךָ	וְיִשְׁעֶךָ, תִּתֵּן-לָנוּ.

בית שלישי: מנצח ה' ודבריו צידוד לפריון האדמה (ט-יד)

ט אֲשַׁמְעָה מִה יִדְבַר הָאֵל ה' כִּי יִדְבַר שְׁלוֹם.	אֵל-עַמּוֹ וְאֵל-חֲסִידָיו וְאֵל-יִשׁוּבֵי לְכַסְלָה
י אֵךְ קָרוֹב לִירְאָיו יִשְׁעוּ	לְשֹׁכֵן כְּבוֹד בְּאַרְצָנוּ.
יא חֲסֵד-וְאַמֶּת נִפְגְּשׁוּ	צָדֵק וְשְׁלוֹם נִשְׁקֹוּ.
יב אֱמֶת, מֵאַרְצֵ תְצַמַּח	וְצָדֵק, מִשְׁמַיִם נִשְׁקַף
יג גַּם-ה' יִתֵּן הַטּוֹב	וְאַרְצָנוּ, תִּתֵּן יְבוּלָהּ.
יד צָדֵק, לְפָנָיו יְהִלֵּךְ	וְיִשֵּׁם לְדָרְךָ פְּעֻמָּיו.

[תחילת מילאט]

כתיבה וניהול: ד"ר נאוה כהן • ריכוז: אילנה חדד

© כל הזכויות שמורות. מתן על הפרק. מתן ירושלים • טל': 02-5944555

מתן ומתן
מכון תורני לנשים ע"ש שרה בת יצחק יעקב רענגרט
The Sadie Rennert Women's Institute for Torah Studies

1. בבסיסו של המזמור מונחת ההבנה כי פגעי הטבע והבצורת פקדו את העם בגלל כעס ה' על עוונותיו.
א. עמדו על קווי הדמיון בין מזמורנו ובין שתי תחינות העם על דבר הבצורת בירמיהו י"ד, א-טו, וירמיהו י"ד, יט-כב. עמדו על נקודות הדמיון והשוני בהודאה באשמה ובצידוק הדין.
ב. השוו גם למל"א י"ח, דה"ב ו', כו-כז, ירמיהו ג', ג, עמוס ד', ז.

2. עמדו על החזרות הרבות שיש במזמור הן של פעלים והן של מילים. מהן המילים המנחות בז?

בית ראשון: פירוש האדמה לאחר צרית גשמים (ב-ד)

הבית הראשון מתאר את חסדי ה' בעבר ומופיעים בו חמשה פעלים בלשון עבר: "רְצִיתָ", "שָׁבַתָּ", "נָשַׂאתָ", "כָּסִיתָ", "אָסַפְתָּ", "הִשְׁבִּיבֹתָ". כפי שמציין ב' גזונדהייט הפעלים המיוחסים לה' מופיעים בפתיחת כל צלע כדי להמחיש את היחס ההדוק בין ה' לישראל - גורלם של ישראל נתון בידי ה', לשבט או לחסד!

3. הפס' "רְצִיתָ ה' אֶרְצָךְ שָׁבַתָּ שְׁבִית יַעֲקֹב" (ב) הוא פתיח וכתרת לכל הפרק כולו. כפי שצינו לעיל הפרק עוסק בירידת גשמים ויבול אדמה מבורך, וכפי שמציין עמוס חכמ: "שוב שבות פלוני" הוא ניב שמשמעו: החזר את פלוני למצבו הטוב שהיה שרוי בו לפניו. ומשום כך יתכן, שהכוונה לחידוש פירוש האדמה לאחר ימי בצורת והעדר יבול". אך חלק מהפרשנים סבורים שמזמור זה מוסב על שיבת ציון ההיסטורית, וכי המתפללים שוטחים בו תחינה על תקומה מועצמת יותר. פרשנים אלו נחלקים בשאלה מהי שיבה זו ולאיזה תקופה מתייחס בעל המזמור. עיינו במקורות הבאים ובחנו את הפרשנויות השונות:
תענית דף ז ע"ב: אין הגשמים יורדים אלא א"כ נמחלו עונותיהן של ישראל שנאמר (תהלים פה, ב) רצית ה' ארצך שבת שבות יעקב נשאת עון עמך כסית כל חטאתם סלה.
רש"י: אם שבת שבות יעקב ונשאת את עונם וכסית חטאתם ואספת עברתך מהם והשיבות עצמך מחרון אפך אז רצית ארצך ועולמך מתרצה וכל זמן שלא תעשה זאת אין ארצך ועולמך מתרצה.
מלבי"ם: למנצח, הוסד בימי עזרא ונחמיה ששבו מגלות בבל והתחילו לבנות הבית, והתפלל שתהיה גאולה זו גאולה נצחית, והזכיר מענה א-להים ע"ז (ב-ג).

4. בפסוקים ג-ד מתוארים באופן הדרגתי ארבעה שלבים של כפרת ה' לחטאי עמו. עמדו על ההדרגתיות בתיאור.

בית שני: בקשה ליסוזה ששולבת בה קבלנה (ה-ח)

הבית השני מכיל תפילה לשיבה. כפי שמציין ב' גזונדהייט בבית זה "הסיומת -נו" חוזרת ונשנית שבע פעמים, ללמדנו את תחושת הקרבה היתרה שמתפתחת בין עם ישראל לאלוהיו: שוֹבְנוּ... יִשְׁעֵנוּ... עֲמֵנוּ... בָּנוּ... תְּחִינֵנוּ... הִרְאֵנוּ... לָנוּ.

5. התפילה הפותחת את הבית השני "שוֹבְנוּ אֱלֹהֵי יִשְׁעֵנוּ" (ה) מפתיעה לאור השיבה המתוארת בבית הראשון "שָׁבַתָּ שְׁבִית יַעֲקֹב" (ב), ו"הִשְׁבִּיבֹתָ מְחָרוֹן אֶפְרָיִם" (ד). להבנת מקומה של התפילה עיינו במקורות הבאים:
מדרש תהילים פה ג: ...אמרו בני קרח עד מתי אתם אומרים 'שובו בנים שובבים' (ירמיהו ג', יד), ישראל אומרים לך שוב אתה בתחלה, שנאמר 'שובה ה' עד מתי' (תהילים צ', יג), ואתה אומר לא כי אלא שובה ישראל בתחלה, לא אתה תשוב לעצמך, ולא אנו נשוב לעצמנו, אלא שנינו כאחד, שנאמר 'שובו א-להי ישענו' (תהילים פ"ה, ה)...

1 ב' גזונדהייט, "תהילים פ"ה: תשובת ישראל ותשובת ה' - "שינוי כאחד", מגדים מז (תשס"ח), עמ' 91-101.

מלבי"ם: נשא עונם וכסה חטאתם, שנשיאת עון מורה שהעון ישנו עדיין במציאות רק ה' סובל אותו, וכן החטא שהוא השוגג י"ל מציאות רק שה' כסהו לפי שעה, ובגאולה האחרונה יעביר ה' את העונות לגמרי שלא יהיו עוד במציאות כלל, וזה סימן שאינה הגאולה האמתית, שעליה הבטחנו: 1. שיהיה הקיבוץ כללי וגאולה שלמה ובלי השתדלות אדם. 2. שלא יהיה רק מהתפעלות הרחמים לפי שעה, אבל יהיה לעולם כמ"ש ובחסד עולם רחמתיך. 3. שיבוטל מדת כעסו לגמרי ולא יהיה עון במציאות כלל.

ע' חכם: מסתבר שנאמר המזמור מעקרו בימי ישועה מצרה קשה שעברה על העם והארץ. הישועה החלה לצמח, אבל לא היתה זו עדין ישועה שלמה. על כן המשורר פותח בהודיה לשעבר ועובר לבקשה לעתיד, והכונה: כשם שהחלת להושיענו והבאתנו עד הלום, כן תוסיף להושיענו גם לבא.

ב' גזונדהייט: לאחר כפרת החטאים של העבר (פס' א-ד), חסרה עדיין תחושת השמחה והחסד בתהליך התשובה. בחלק השני (פס' ה-ח) מתייחס המשורר לתיקון מערכת היחסים הנוכחית בין ה' וישראל, עם בקשה לחסדי ה' ולישועתו בעתיד. במסגרת התהליך של שיפור היחסים ההדדיים בין ה' לעמו, עם ישראל הוא היוזם את השינוי, ומבקש מה' לסיים לחלוטין את תקופת הכעס, ולשוב ולהחיות מחדש את הקשר עם עמו... לא נאמר פה "השיבנו", אלא דווקא "שובנו", כביטוי של תשובת ה' וישראל ביחד: "שוב אתה והשיבנו" (רש"י), כי התשובה היא תהליך הדדי. ייחודה של תשובה זו כתהליך הדדי מנוסחת במדרש, אשר מאפיין בצורה קולעת את רוח הפרק: "לא אתה תשוב לעצמך ולא אנו נשוב לעצמנו - אלא שנינו כאחד".

בית שליש: מענה ה' ודברי צידוק לפריון האדמה (ט-יז)

6. הבית השלישי מתאר מפגש עוצמתי בין השמים לארץ ובין ה' לעמו. הבית נפתח בפס' ייחודי: "אֲנִי־מִעַתָּה מֵהַיְדָר הָאֵל ה' פִּי יְדַבֵּר שְׁלוֹם אֶל-עַמּוֹ וְאֶל-חֲסִידָיו וְאֶל-יְשׁוּבֵי לְכַסְלֵהָ" (ט). עיינו בדברי ע' חכם ועמדו על משמעותו ותפקידו במזמור: אפשר שבשעה שעמד המשורר בתפילה נחה עליו רוח הקודש, והוא חש בקרבו, שהנה הוא עומד לקבל נבואה מפי ה'. והוא מקדים ואומר: הריני מוכן לשמוע את דברי הנבואה. ואפשר שלא המשורר עצמו הוא המתנבא, אלא שבשעת התפילה בא נביא אל המשורר לבשר לו שתפילתו נתקבלה, והמשורר פונה אל הנביא ואומר לו: הריני מוכן לשמוע מפִּיךָ את דברי ה'. (תהילים, עמ' קי"ד הערה 12).

7. א. פס' יא-יג מצטיינים בלשון פיגורטיבית עשירה ונעשה בהם שימוש בפעלים הרומזים על יחסים הדדיים בין ברכת ה' משמים ובין ברכת ה' בארץ. מהי ההדדיות לפי דברי המדרש המובאים להלן?
תענית א': אמר רבי אמי אין גשמים יורדים אלא בשביל בעלי אדמה שנאמר (תהלים פה יב) אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף. אמר רבי יוחנן כל המצדיק את עצמו מלמטה מצדיקין עליו את הדין מלמעלה שנאמר אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף.
ב. עיינו שוב בפסוקים יא-יב ובדברי המלבי"ם, מהו לדעתכם הקשר שעומד בבסיס ההאנשה המופיעה בפסוקים?
מלבי"ם:...בתשועה זו יפגשו חסד ואמת, שתהיה מורכבת מחסד ואמת גם יחד, עד ששניהם יפגשו יחדיו כשני רעים שפוגשים זה את זה באמצע הדרך... ושניהם נשקו והתחברו יחדיו.
ג. כיצד הקשר המלא שבין ברכת שמים וברכת הארץ מתממש בפס' יג? עיינו בדברי המלבי"ם:
מלבי"ם: גם ה', תחלה צייר תחלת הצמיחה ותחלת ההשקפה וידמה האמת כזרע המתחיל לצמוח מן האדמה, והצדק לעומתו כמטר שמים המשקיף מלמעלה ומוכן לרדת בעת יצמח האמת מן האדמה, ועתה מציייר גמר גדולם, איך יוצאים ופוגשים זה בזה, כי ה' יתן הטוב מלמעלה וארצנו תתן יבולה מלמטה.
ד. עיינו במובאות הבאות, מהי המטפורה ליבול האדמה ומהי המטפורה לגשמי ברכה?
יואל ב', כג: וּבְנֵי צִיּוֹן, גִּילוּ וְשִׂמְחוּ בַּה' אֲ-לֹהֵיכֶם, פִּי נָתַן לָכֶם אֶת הַמּוֹרָה, לְצַדִּיקָה; וַיּוֹרֵד לָכֶם, גֶּשֶׁם מוֹרָה וּמִלְקוֹשׁ בְּרֵאשׁוֹן. **ישעיהו מ"ה, ח:** הֲרַעֲיפוּ שָׂמִים מִמַּעַל, וּשְׁחַקִּים יִזְלוּ צִדִּיק; תִּפְתַּח אָרֶץ וַיִּפְרוּ יִשְׁעָה, וְצַדִּיקָה תִצְמַח יַחַד אֲנִי ה', בְּרֵאשׁוֹן. ה. מהו לדעתכם "הטוב" המופיע בפס' יג? עיינו בדברים כ"ח, יב ותהילים ד', ז-ח.

8. הפסוק החותם "צדק, לפניו יהלך וישם לדרך פעמיו" (יד) התפרש ונדרש בדרכים רבות ומגוונות. על מנת להבין את פשוטו של מקרא עיינו במובאות הבאות וחשבו מהו תפקידו של הצדק (=גשם) ומה מבשר הגשם?
- חבקוק ג', ג-ה:** א-לֹהֵי מִתְיָמֵן יָבֹא, וְקִדּוֹשׁ מִהַר פָּאֵרָן סָלָה כְּסֵה שְׁמַיִם הוֹדוּ, וַתִּהְלֹתוּ מִלְּאָה הָאֶרֶץ. וְנִגְהָ כְּאוֹר תִּהְיֶה, קִרְבָּיִם מִיָּדוֹ לֹא וְשָׁם, חֲבִיּוֹן עֲזָה. **לפניו**, יֵלֶךְ דָּבָר וַיֵּצֵא רֶשֶׁף, לְהַגְלִיּוֹ.
- תהילים צ"ו, ו:** הוֹדוּ וְהַדְרֵה לְפָנָיו; עַל וַתִּפְאֶרֶת, בְּמִקְדָּשׁוֹ.
- ישעיהו ס"ב, יא:** הִנֵּה הו', הַשְּׁמַיִעַ אֶל קִצֵּה הָאֶרֶץ, אֲמַרוּ לְבַת צִיּוֹן, הִנֵּה יִשְׁעֶךָ בָּא הִנֵּה שְׁכָרוֹ אֲתוֹ, וּפְעָלָתוֹ לְפָנָיו.
- ישעיהו מ, י:** הִנֵּה אֶ-דְּנִי ה' בְּחֻזֶּק יָבֹא, וְזָרְעוּ מִשְׁלָלָה לֹא הִנֵּה שְׁכָרוֹ אֲתוֹ, וּפְעָלָתוֹ לְפָנָיו.
9. בפסוקים ב-ט מופיע הפועל שו"ב שש פעמים בהטיות שונות: שבת, שבת, השיבות, שובנו, תשוב, ישובו. בפסוקים י-יב מופיעים מגוון פעלים המתארים מפגש: קרוב, לשכן, נפגשו, נשקו, נשקף. בפסוקים יג-יד מופיעים פעלים המתארים תנועה: יתן, תתן, יהלך, ישם לדרך. מהו לדעתכם משמעות השינוי?

הרחבה: תיאור בבלי מסכת תענית דף 5 א' ע"ב

אמר רבי חמא ברבי חנינא: גדול יום הגשמים כיום שנבראו שמים וארץ, שנאמר הרעיפו שמים ממעל ושחקים יזלו צדק תפתח ארץ ויפרו ישע וצדקה תצמיח יחד אני ה' בראתיו. בראתים לא נאמה, אלא בראתיו. אמר רב אושעיא: גדול יום הגשמים, שאפילו ישועה פרה ורבה בו, שנאמר תפתח ארץ ויפרו ישע. אמר רבי תנחום בר חנילאי: אין הגשמים יורדים אלא אם כן נמחלו עונותיהן של ישראל, שנאמר רצית ה' ארצך שבת שבות יעקב נשאת עון עמך כסית כל חטאתם סלה. אמר ליה זעירי מדיהבת לרבינא: אתון מהכא מתניתו לה, אנן מהכא מתנינן לה ואתה תשמע השמים וסלחת לחטאת וגו'.